

MOLNÁR DÁVID

A konzervatív munkásmozgalom kialakulása és korai időszaka Egerben 1860 és 1890 között

Tóth István tevékenysége

Fogalmi keretek

A magyarországi munkásmozgalom korai időszaka a magyar történetírás kitüntetett témájának számított az 1940-es évek végétől az 1980-as évek végéig. Az ekkor született munkák színvonala viszont meglehetősen hullámzó. Többségükben a hazai szovjet típusú rendszer, vagyis a hatalom aktuális legitimációs céljainak tettek eleget, így a baloldali-szocialista irányzatokat egybemosták a meglehetősen heterogén összetételű és arculatú munkásmozgalmakkal, azzal a céllal, hogy megteremtsék a második világháborút követően hatalomra került kommunista pártok történeti előképét.¹ Ez a koncepció azonban figyelmen kívül hagyta azt a nem elhanyagolható ténytet, hogy a céhrendszer bomlása (1840-es évek) és az első világháború kitörése között kialakult munkáscsoportok nem feltétlenül tekinthetők baloldalinak. „Baloldaliság” alatt nem a korszakban használatos és a dualizmus politikumának eredőjeként is felfogható közjogi kérdéshez való viszony érthető jelen esetben, hanem az a napjaink politikai baloldalához is részben köthető eszmeiség, mely a társadalom javíthatóságába vetett hit mellett antikapitalizmust (vagy legalábbis a tőkés társadalmi és gazdasági rendszerrel szembeni kritikus attitűdöt), politikai radikalizmust és a népképviselőt követelését foglalja magában, valamint a jogi és (esetekben) vagyoni egyenlőség iránti elkötelezettséget.²

Sajátos csoportot jelentettek viszont azok a munkásszerveződések, melyek pont a munkásmozgalmak baloldali-radikális irányzataival szemben határozták meg magukat. A tradíciók tiszteletén és a múlt idealizálásán túl a szédületesen változó munka- és életmódbeli viszonyok kapcsán nem újíto vagy forradalmi, hanem konzervatív jellegű megoldásokat tartottak célravezetőnek.³

¹ Valuch 2017: 10–11. A korszak átfogó historiográfiai jellemzéséhez lásd: Romsics 2011: 377–397.

² A jobboldallal ellentétben a baloldalnak nem született meg tézisszerű definíciója, így a baloldaliság értelmezése meglehetősen rugalmas. Jelen esetben hivatkozási alapunk Körösi-Tóth-Török 2003: 121–123.

³ Az általunk használt „konzervatív” jelző elméleti háttérét Roger Scruton klasszikussá vált munkája jelenti. A brit filozófus alapján a konzervatív ideológia állammal és autoritással, családdal és hierarchiával, valamint vallással és erkölcsösséggel kapcsolatos viszonyából indultam ki. Scruton 1995: 11–43.

Mostani tanulmányunkban ezért tartjuk több helyen indokoltnak a *munkásmozgalom* kifejezés többes számban való használatát, csakúgy, mint e konzervatív irányzat itt tárgyalt csoportjainak mozgalomként való megnevezését, hiszen eltérő színezetben, de ezekre is jellemző volt egy markáns ideológiai arculat. A mozgalom elé helyezett „munkás” jelző pedig azért indokolt, mert a szóban forgó szervezetek elsősorban a kézműipari és gyári munkából élők között formálódtak.⁴ Ugyanakkor az államszocialista korszak történetírása nem hangsúlyozta, hogy az egyházak viseltettek talán legnagyobb figyelemmel a hanyatló iparososztály és a munkásság helyzete iránt a munkások mozgalommá szerveződésének kezdeti időszakában.⁵ Vizsgálódásunkat így a legfontosabb előzmények felvázolása után az egri fiatal iparosokat felkaroló *Katolikus Legényegylet* alapításánál kezdjük, és az 1890-es évek fordulójánál zárjuk, amikor a katolikus egyház társadalmi tanítását összefoglaló „Rerum novarum” kezdetű enciklika megjelenésével szinte egy időben a baloldali szocialista ideológia Egerben is mozgalmi háttérrel kapott a *II. Internacionálé* felhívásának köszönhetően,⁶ valamint a helyi közvéleményt is az egyházpolitikai reformok körüli vita kezdte mindinkább elurálni.

A témában született történeti művek leegyszerűsítő, bár a kutatáshoz megfelelő kiindulópontként szolgáló tézisein túl az egyes alapítóiratok, jegyzőkönyvek és visszaemlékezések tárják eléink legjobban a mozgalmak önszerveződő technikáit, míg a korabeli sajtó az általuk kifejtett tevékenységet tükrözi. E szempontok vizsgálatát követően a mozgalmak eltérő ideológiájának ismertetését tűztük ki célul, melyhez az egri munkásszerveződés egyik vezéregyéniségnek, az egyházi körök bizalmát is élvező konzervatív világnézetű Tóth Istvánnak a közéleti és sajtótevékenységét vettük alapul.

A munkásmozgalmak kialakulásának determináló tényezői Egerben

Az alábbi szempontokat figyelembe véve a munkásmozgalmak kialakulásának körülményeit és azok korai működését a sajtóságos gazdasági, társadalmi és hatalmi struktúrával rendelkező Eger városában vizsgáljuk. A tágabb értelemben vett munkásmozgalmak általában az urbánus környezethez kötődtek. (Ezalól kivételt képezhetnek a századforduló agrárszocialista mozgalmi.) A szocialista ideológiával egyetemben

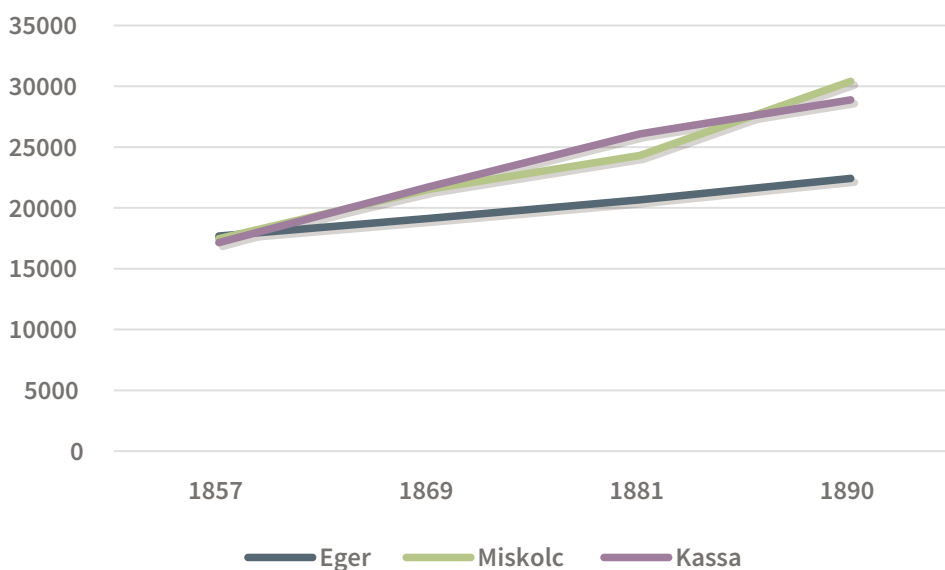
⁴ A munkásság meghatározása kapcsán Nagy Péternek az ózdi társadalom kapcsán megfogalmazott érveit vettem figyelembe. Nagy 2016: 25.

⁵ Többek között az Egerben tevékenykedő Katinszky Gyula fordította le magyarra és az egyházi tulajdonban lévő liceumi nyomda adta ki Wilhelm Emmanuel von Ketteler mainzi püspök 1864-es „Munkások kérdése és kereszténység” című könyvét (Ketteler 1864a), mely elsőként vázolta fel a modern keresztényszociális gondolat körvonalait. Szintén Katinszky fordította le és az egri nyomda adta ki Ketteler „Szabadság, tekintély és Egyház” című művét (Ketteler 1864b) is, mely általánosságban határozta meg a katolikus egyház stratégiáját a modernizálódó világban.

⁶ Az erről szóló határozatot idézi: Jemnitz–Pető–Zalai 1989: 151–154.

pedig a klasszikus modernitás produktumának tekinthetők, annak minden gazdasági, társadalmi és eszmetörténeti vonatkozásaival.⁷

Ez a sokrétű modernizáció nem került el Eger sem, bár meglehetősen ambivalens módon hatott a város fejlődésére. Eger városias jellege ekkor és később sem volt hasonlítható a nagyobb, fejlettebb és iparosodottabb központokéhoz. A természeti csapások (elsősorban az 1876-os árvíz⁸ és az 1880–1890 es évek folyamán az egri szőlők több mint 90%-át kipusztító filoxérajárvány⁹) és a szerencsétlen közlekedésföldrajzi adottságok miatti kései becsatlakozás az ország vasúthálózatába,¹⁰ továbbá a város megmerevedett gazdasági, társadalmi és hatalmi struktúrái okán Eger mind lélekszámában, mind városias jellegében lemaradt a régió környező városaihoz képest.¹¹

1. ábra: Eger, Miskolc és Kassa lakosságának változása a 19. század második felében¹²

⁷ A modernség filozófiai szempontból legmarkánsabb jellemzője, hogy míg a premodern korban a jelen viszonyait megkérdőjelező vagy azokkal egyenesen szembehelyezkedő irányzatok civilizációk hanyatlásához vezettek, addig a modern korban ezek ösztönzően hatottak a társadalom és a gazdaság fejlődésére. A munkásmozgalmakkal és a szocialista ideológiával kapcsolatban is a filozófiai megközelítés alapján használom a modernség kifejezést. Lásd. Heller 2005: 7–13., ill. Tamás 1999: 261–284. A gazdasági modernizáció értelmezéséhez lásd pl.: Rostow 1990, ill. Gerschenkron 1984.

⁸ Az árvíz során a belvárosi ingatlanok jelentős része megrongálódott. Bodovics 2017: 82–83.

⁹ A pusztítás mértékéről bővebben: Kozári 1982: 129–139. Társadalmi következményeiről pedig: Löffler 1984: 147–162.

¹⁰ A vasútépítések lokális kontextusáról bővebben: Kriston 1987.

¹¹ Az egri város fejlődés sajátosságairól lásd pl.: Veres 2011.

¹² Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.; A Magyar Korona Országában az 1881. év elején

Az alábbi befolyásoló tényezőket figyelembe véve arra keressük a választ, hogy milyen lehetőségei voltak a többszörösen sújtott lokális társadalomnak és az átalakuló piaci viszonyok között nehéz helyzetbe került (elsősorban iparból élő) középrétegeknek az önszerveződésre; valamint a Nyugat-Európa munkásmozgalmait egyre jobban befolyásoló – alapvetően materialista – szocialista tanok adaptációjára egy olyan városban, mely már alapításától fogva a katolikus egyház jelentős hazai központjának számított.

Témánk nemzetközi vonatkozásait tekintve a tárgyalt korszakban Európa valamennyi országában hoztak létre a munkások mozgalmakat, melyek jelentős része valamilyen szocialista ideológia mellett kötelezte el magát a század folyamán. Ausztriában és Magyarországon elsősorban a német minták követése volt jellemző. Az egységes Németország létrejötte előtt a különböző területeken eszmei szempontból a papság által támogatott munkásmozgalom mellett a Schulze–Delitzsch-féle önszegély, a Ferdinand Lassalle által kidolgozott államsegély és az ezekkel (illetve valamennyi más iránnyal is) később szembehelyezkedő marxizmus volt a leghangsúlyosabb.¹³ Kőbe vésett törvényszerűségeket azonban egyetlen régió kapcsán sem fogalmazhatunk meg. A sokféle szocializmuskép ugyanis sokféleképpen hatott az egyes közösségekben, így Egerben is. A mindenkori hatalom ellen lázadó forradalmárok mellett a szédületesen változó körülményekből kiábránduló konzervatívok is találhattak benne vonzó elemeket, csakúgy, mint a szociálisan érzékenyebb és az őskeresztény közösségekkel párhuzamokat kereső egyházmegyés papok.¹⁴

Mindebből kiindulva az egyik legmeghatározóbb tényező a város erősen klerikális jellege volt. A török kiűzését követően (a rövid ideig tartó mezővárosi cím birtoklását leszámítva) Eger püspöki, 1804-től pedig érseki székhely volt.¹⁵ A katolikus egyház még a polgári átalakulás árnyékában is szilárdan tartotta gazdasági hatalmát, valamint társadalmi és politikai befolyását. A szabadságharc bukását követően a feudális kiváltságok részleges megszűnésével egyezség született a város és az érsek között, melyben utóbbi jelentős (elsősorban az adószedéssel kapcsolatos) jogokat ruházott át a város önkormányzatára. (Bár a témánk szempontjából fontos céhügycék és iparüzési szabályozások már ezt megelőzően is a város hatáskörébe tartoztak.¹⁶) Egy 1854-ben megkötött egyezmény után az érsek immár nem volt földesura a városnak, ugyanakkor a lakosság átlagosan 85-90%-a a korszakban továbbra is katolikus volt, így az egri érsek erkölcsi hatalma

végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Budapest, 1882; A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás. Budapest, 1893.

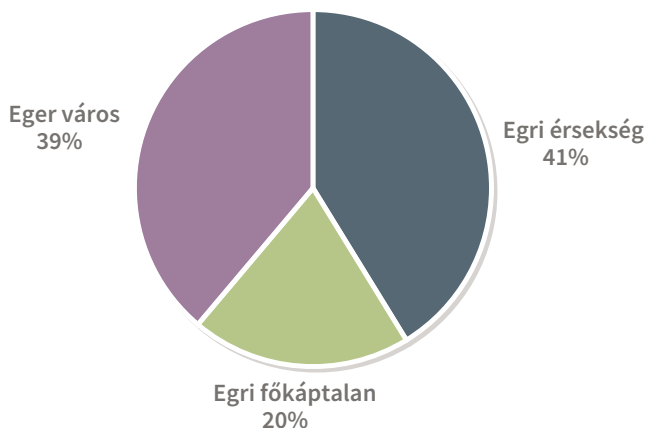
¹³ Dóka 1972: 1–9. Az önszegély hívei az önszerveződő munkások által szerettek volna gazdasági és társadalmi reformokat véghez vinni, míg az államsegély koncepciója arról szólt, hogy a gazdasági egyensúlyról és a szociális biztonságról elsősorban az államnak kell gondoskodni, így a reformok eléréséhez a munkások politikában és törvényhozásban való részvétele is szükséges. Ez utóbbi koncepció tehát nemcsak gazdasági, hanem politikai küzdelmet is jelentett a munkások számára.

¹⁴ Ambrus István egri egyházmegyés pap 1888-as *Socialismus* című munkája például az elsők között ismertette – nemzetközi összehasonlításban – a szocialista ideológiát. Részletesebben: Ambrus 1888: 146–185.

¹⁵ Löffler 1981: 92–94.

¹⁶ Nemes 2001: 121–126.

továbbra is meghatározó volt a városban. A helyi iskolák és könyvtárak egyházi kézben maradtak, a jelentős földterületekről és az abból származó gazdasági befolyásról nem is beszélve. Az 1870-ben bevezetett virilista rendszer következtében Eger legtöbbet adózó polgáraival együtt a városi közgyűlés tagjai maradtak a leggazdagabb plébánosok és kanonokok is, akik így Eger politikai irányításában továbbra is szerepet kaptak.¹⁷

2. ábra: Eger 100 kataszteri hold fölötti birtokainak tulajdonos szerinti megoszlása 1895-ben¹⁸

Ez az erős egyházi jelenlét a város török alóli felszabadulása óta konfliktusokat eredményezett a világi elittel,¹⁹ a feudális keretek felbomlását követően pedig az eltérő mértékben polgárosodó középrétegekkel is. A klérus társadalmi befolyása megnyilvánult a helyi egyesületek létrejöttében és mindennapjaiban is. A feudális korban (a városi társas élet legfőbb helyszínévé alakuló Kaszinó esetében is) az egyesületek alapítása földesúri (azaz érseki) beleegyezéshez volt kötve.²⁰

A város erősen klerikális jellegén túl a másik determináló tényező Eger sajátos társadalmi-gazdasági berendezkedése volt. A szőlőművelésen alapuló monokultúras mezőgazdaság, valamint a tradicionális termelési és munkaszervezési keretek között megrekedt kézműipar jellemezte a város gazdasági és foglalkoztatási szerkezetét. Ez előbbit a filoxerajárvány, míg utóbbit a céhek felbomlása és a piaci viszonyok átalakulása érintette leginkább. A helyi kézműipar jelentette a helyi munkásmozgalmak első nemzedékének legfőbb kereseti forrását. Az iparosok anyagi megélhetését azonban több tényező is erősen befolyásolta: szakmák tűntek el vagy olvadtak be a gyáriparba,

¹⁷ A legtöbbet adózók nagyjából 5, míg a választott képviselők 1-3%-át tették ki egyházi foglalkoz(tat)ású személyek. Bercz 2019: 162–164.

¹⁸ Rubinek 1911: 296.

¹⁹ Ennek egyik példája az 1844-es kiadású „Érseki Eger város megújított panasza, Uradalmi ellen okokkal egybe vontan. Az Egri Földes Uraságok részéről előadva” című kiadvány.

²⁰ Breznay 1926: 171–175.

míg a termelést eddig nagyban lefedő céheket törvényi úton megfosztották szakmai minőségbiztosító funkciójuktól. Az évszázadokon át fennálló céhrendszer az ipari forradalom miatt meginduló szédületes fejlődésben ugyanis a gazdasági modernizáció egyik kerékkötőjévé vált, mivel lehetetlenné tette az új vállalkozások, gyárak, manufaktúrák alapítását és összességében a modern piacgazdaság kialakulását. Több intézkedést követően az 1872. évi ipartörvény (VIII. tc. 83. §) már csak az üressé vált szervezeti forma eltörlését mondta ki, és előírta, hogy a céheknek ipartársulatokká kell átalakulniuk.²¹ Ez a folyamat azonban több évig is elhúzódhatott, így Egerben is csak az 1870-es évek végén jöttek létre a szakmák szerint szerveződő ipartársulatok.²²

A céhek felbomlásával a tradicionális iparososztály három részre szakadt: az anyagi alappal, szakértelemmel és vállalkozói attitűddel rendelkezők tőkés gyár- vagy üzemtulajdonosként illeszkedtek az új polgári társadalomba, míg velük kontrasztban elkezdett kialakulni a falvakból városokba települők támogatásával a nagyüzemek kötelékében elhelyezkedő gyári munkásság. E kettő mellett harmadikként ott találjuk a kisiparos mesterséget és életformát folytató kispolgári réteget, amely tagjainak közös tapasztalata volt, hogy termékeik az átalakulás következtében egyre nehezebben találnak piacra.²³

Az alábbi kategóriákkal átfedésben az iparban elhelyezkedő fiatal munkavállalók életkoruk miatt is külön, meghatározó csoportot jelentettek. Ugyanakkor a korai munkásmozgalmak összefüggésében mindezekről különálló csoportot képeztek. Az 1830-as években született és a 1840–1850-es években munkába álló ipari munkások, ha valamilyen céhen belül szerveződő szakmát űztek, akkor a szigorú szabályok és a mesterek összezárt sorai miatt csak nagyon nehezen tudtak önálló vállalkozásba fogni. Az egri tanoncok közül sokan még a század utolsó éveiben is munkaadóik házában háltak és étkeztek. Kvázi családtagnak számítottak, mestereikhez patriarchális viszony fűzte őket.²⁴ Az idősebb legények közül pedig sokan még családfenntartóként sem tudtak

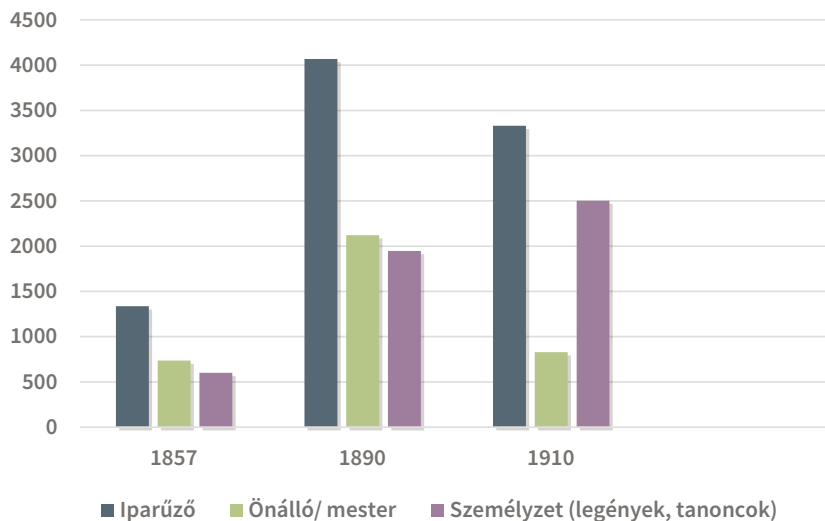
²¹ A 19. században Magyarországon lezajló felemás polgárosodásnak többek között a céhes rendszer felszámolása volt az egyik fő küldetése. Az 1848-as első felelős magyar kormány iparügyi minisztere, Klauzál Gábor tette lehetővé először a céhen kívüli mesterek iparűzését, azonban a forradalom és az azt követő szabadságharc miatt az egész céhrendszer megszüntetésétől még óvakodott. A bukást követően 1859-ben birodalmi szinten hirdették ki a Magyarországra is érvényes új iparrendtartást (Gewerbe Ordnung), amely továbbra sem szüntette meg a céheket, de szabad iparűzést engedélyezett a céhen kívüli mestereknek, s lehetővé tette az új vállalkozások létrejöttét. A rendelettel a céhek elvesztették iparhatósági és szakmai „minőségbiztosítási” jogukat, törvényes háttér nélkül maradtak. Magyar Néprajz VIII.: 319–320.

²² Az egri Általános Ipartársulat a rendelet kihirdetését követően felállt. Lásd: Eger 1881. március 10. 90. Az egyes szakmák csak évekkel később szerveződtek. Az egri kalaposok 1879-ben, a bodnárók 1880-ban, az egri csizmadiák pedig csak 1909-ben hozták létre ipartársulataikat. MNL HML IX. 1., 2. F.; MNL HML IX. 2., 2. d. B.; MNL HML IX. 3., 1. d. A.

²³ Magyar Néprajz VIII.: 310.

²⁴ Az egri szociáldemokrata mozgalomba a századfordulón bekapcsolódó egykori iparoslegény, Kelemen Bertalan leírása szerint „jelentős számú iparosmester volt akkoriban Egerben [...] Legtöbbjének meg volt már a »mester« címhez tekintélyt adó ház, szőlő, pince. A segédek, inasok a mesternél étkeztek és laktak [...] A koszt kielégítő, bőséges volt, mert annak csökkentése a mesterné hírének rovására ment. [...] Kiscsaládú iparosoknál a hátsó szoba jutott a segédek, a műhely az inasok részére. De a legtöbbjénél bőségesen volt gyermek s így a segédek is a műhelyben aludtak. [...]” Igazság 1947. április 14. 3.

mesterjogot szerezni, amely a biztosabb egzisztencia kialakításának esélyét növelhette volna számukra. Idővel közülük sokan kontárként vagy valamilyen céhen kívüli szakma munkásaként tevékenykedtek, de jelentős részüket alkalmazták gyárak és nagyobb üzemek is.²⁵ Az iparszabadság fokozatos bevezetésének, illetve az egyes szakmákban továbbra is jelen lévő szigorú szabályozásnak köszönhetően az egri iparúzők létszáma megnőtt a 19. század második felében, azonban hierarchia szerinti megoszlásuk aránytalanná vált.

3. ábra: Az egri iparból élők létszámának változása és differenciálódása a 19. század második felében²⁶

Az 1840-es években több „legénycéh” is létrejött, de később az érdekvédelmi háttér nélkül maradt fiatal munkások új önszerveződési formákban keresték számításaikat. Ezek egy része pusztán segélyezési vagy önképző tevékenységet folytatott, míg az 1868-ban létrejött (és eleinte a fővárosban szerveződő, majd betegsegélyező pénztára révén országos szervezetté terebélyesedő) Általános Munkásegylet már politikai célokat is megfogalmazott, és működésében igyekezett mellőzni a kisebb műhelyek mestereinek és a nagyobb üzemekben tevékenykedő művezetőknek a befolyását.²⁷ A korai szerveződések másik, specifikusabb csoportját jelentették azok a fórumok, ahol az ipari munkások valamennyi szintje képviseltette magát a tanonctól a mesterig. Ezek egy része ráadásul erős egyházi befolyás alatt is állt, így szándékai között a leszakadó iparos osztály anyagi, szellemi és nem utolsósorban erkölcsi felemelése szerepelt.

²⁵ Dóka 1972: 101–112.

²⁶ Szederkényi 1893: 488.; Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993: 216.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest, 1913: 374–375.

²⁷ Lásd: Politzer 1951.

A konzervatív munkásmozgalom: Tóth István és tevékenysége

A makroszintű és lokális viszonyokban egyidejűleg beállott változások társadalomra gyakorolt hatását kiválóan példázza a hazai nyomdászat helyzete. A szabadságharc leverését követően a hazai sajtót újra cenzúra szabályozta, ugyanakkor megindult a hírlapokat előállító nyomdaipar felvirágzása, köszönhetően a nyomdagépek fejlődésének és az alfabetizáció terjedésének. 1848-ban öt, míg 1865-ben már tizenkilenc nyomda működött Pest-Budán, ahol a dolgozók bérét, munkájuk tartalmát és a felmondásukra vonatkozó körülményeket ugyan a forradalmat követően szabályozták,²⁸ azonban érintetlenül hagyták a szakmába újonnan belépő tanoncok alkalmazásának kérdését, kiknek létszáma 1848 és 1865 között megduplázódott. A nyomdászat elit szakmának számított az iparos rétegen belül, szakértelmet és bizonyos mértékű műveltséget követelt. A szaporodó nyomdák munkaerőhiánya és a tanulás megfizethető költségei miatt egyre többen választották ezt a hivatást, aminek következtében 1867 és 1900 között a nyomdai dolgozók száma megtízszereződött.²⁹ Ezzel együtt a nyomdákban dolgozó idősebb, tapasztaltabb nyomdászok és betűszedők bére az alfabetizáció és nyomdatermékek elterjedése miatt növekvő megrendelések ellenére sem változott.³⁰

A romló munkakörülmények miatt több nyomdász a birodalom más területein próbált szerencsét, azonban az iparág átalakulása nemcsak Közép-Európában, hanem az egész kontinensen általános jelenségnek számított.³¹ Az itthon maradt szakemberek egyre nagyobb ellenszenvvel viseltettek a szabadpiaci átalakulással és az iparszabadság folytán megjelenő új konkurenciával szemben, akiktől nemcsak saját megélhetésüket, hanem a fiatal „műtársak” anyagi és szellemi jólétét is féltették. A 19. század közepétől már egyre könnyebben lehetett nyomdászszabadalmakhoz jutni, így a kisebb városokban is új nyomdák nyíltak, ahol gépesítéssel és a hagyományos munkakeretek felbomlásával az idősebb nyomdászok úgy érezték, „művészet[ük] gyáriparrá süllyed a kontárvezetők körében”.³² Az új piaci vetélytársakról úgy gondolták, „[...] hogy e rút konkurenciát fenntarthassák, egyetlen segéd nélkül a tanulók özönével árasztják el üzletöket, sokszor éjszakával is megtoldatván munkaidejüket, [...] és ez [...] nem csupán bűn a köznyomdász viszonyok ellen, de embertelenség is”.³³

A Pesten tömörülő nyomdák dolgozóinak bérét a század derekától árszabályrendeletekkel határozták meg, amiket a nyomdászok többször próbáltak tárgyalások útján

²⁸ A magyar történelem folyamán ez volt ismereteink szerint az első kollektív szerződés. A dokumentumot eredetiben közli: Novitzky é. n.: 38.

²⁹ Gutenberg 1866. július 15. 58–59., ill. Novák 1929.

³⁰ A betűszedéssel foglalkozó idősebb és tapasztaltabb nyomdai munkások ezer betűkulcs után kapott bére a kiegyezés éveiben 14–18 korona között mozgott, és általában napi tíz órát dolgoztak, a napi- és hetente többször megjelenő lapok elterjedése miatt általában a hét minden napján. Gutenberg 1866. december 15. 101–104.

³¹ Gutenberg 1867. január 1. 1., ill. Gutenberg 1867. február 1. 9.

³² Gutenberg 1866. november 15. 91.

³³ Uo.

befolyásolni az illetékes helytartótanácsnál. Az 1865-ben benyújtott panaszai szerint a nyomdászszabadalmak kiosztásának szigorítását, munkakörülményeik javítását és a felvett tanoncok számának az adott nyomda munkásainak számához való igazítását is követelték.³⁴ Mivel előterjesztésüknek a hivatalos szerveknél nem lett fogantatja, így a hazai nyomdászok az önszerveződésben kerestek kiutat. A céhes keretek visszafordíthatatlan bomlásával egyúttal megnövekedett a jelentősége a *Vándor- és Beteg Könyvnyomdászokat Segélyező Egylet*nek, amely 1848-as megalakulásával az egyik első céhen kívüli nyomdászegyesület volt.³⁵

A céhen kívüliségük abban is megnyilvánult, hogy működésük során a mesterek hivatalosan csak felügyelték és nem irányították a nyomdászok egyletét. Az egylet az állami szociálpolitika hiányát kívánta pótolni azzal, hogy a pénztárba befolyt dolgozói hozzájárulásokból anyagilag támogatta a beteg, öreg nyomdászokat vagy haláluk esetén azok családjait.³⁶ A hatvanas évek közepére a szervezet jelentős anyagi többletet halmozott fel, amelyet kulturális és szabadidős programok szervezésére fordítottak.³⁷ A segélyegylet keretein belül külön önképző egyesület is létrehozta, melyben az ekkor már Egerben élő és a hazai legényegyleti mozgalom felvirágoztatásában is jelentős szerepet játszó Tóth Istvánnak is szerepe volt.³⁸

1. kép: Tóth István³⁹

Tóth István 1832-ben született Pesten, ahol fiatal nyomdásztanulóként élte át a forradalmat, majd részt vett a szabadságharcban, melynek bukása után a csehországi Olmützbe menekült. Az olmützi évek alatt megnősült, valamint csatlakozott a helyi iparosegyesülethez, mely 1852-től már Katolikus Legényegylet néven működött. Nem

³⁴ Követelték továbbá a nyomdába érkező megrendelések árának szabályozását, a nyomdafőnökök anyagi hozzájárulását a segélypénztárak működéséhez, illetve hogy valamennyi nyomdász kötelezően csatlakozzon az új önképző egyletnek, nem utolsósorban pedig, hogy a nyomdász szakmába belépők mind ismerjék a magyar nyelvet. Gutenberg 1866. július 15. 58–59.

³⁵ Hitchins 1995: 91.

³⁶ 1848-ban a pest-budai nyomdatulajdonosok fogtak hozzá egy egységes segélypénztár létrehozásához, melynek alapszabálya 1851-re készült el. A város valamennyi nyomdája csatlakozott hozzá, azonban a neoabszolutista kormányzat nem engedélyezte, így 1853-ban végül beszüntette működését. Tíz évvel később, 1863-ban a munkások és munkáltatók együttes kérésére és a nyugodtabb politikai időszaknak köszönhetően engedélyezték a pénztár működését. Hitchins 1995: 98.

³⁷ Az 1865-ös évet például 976 korona többlettel zárta az egylet. A pénzügyi kimutatásokat lásd: Gutenberg 1866. január 15. 3., 7.

³⁸ Novitzky é. n.: 72–75., ill. PIL 668. f., 6. ó. e. 22. A pest-budai Könyvnyomdászok Önképzőegyletének tagnyilvántartó könyvében található 402-es számú bejegyzés szerint Tóth 1868. augusztus 20-án lett az egylet tagja.

³⁹ Verók 2013: 197.

sokkal később megismerkedett és barátságot kötött Adolf Kolpinggal, a katolikus legényegyleti mozgalom megteremtőjével és szellemi atyjával, kinek tanácsára – valamint az enyhülő politikai légkörnek köszönhetően – visszatért Pestre, ahol Szabóky Adolffal 1856-ban megalapította az első magyarországi Katolikus Legényegyletet.⁴⁰

Ezt követően Tóth volt a kapocs a hazai és németországi legényegyletek között, rendszeresen értesítve a magyar és német nyelvű sajtót is a mozgalom eseményeiről.⁴¹ Egerbe 1860 januárjában érkezett, amikor a Szent István Társulat haszonbérletbe vette a Líceum épületében működő érseki nyomdát, és annak szakmai vezetésével Tóthot bízta meg.⁴² Hamar barátságot kötött a legényegyleti mozgalmat egyházi körökben már régóta propagáló – és Bartakovics érsek egyik legfőbb bizalmasának tartott – Zsendovics Józseffel,⁴³ akivel közösen szervezték meg az egri együletet.⁴⁴

2. kép: Szabóky Adolf, a pesti Katolikus Legényegylet elnökének portréja a Tóth István által szerkesztett és kiadott Kath. Legényegyleti Olvasótár első részének belső borítójáról⁴⁵

Tevékenységüket nagyban elősegítette az akkori közhangulat is. A szabadságharc bukását követő Habsburg-ellenes érzület a tetőfokára hágott, miközben Ferenc Józsefet az itáliai háborúk foglalták le. Ráadásul az itthon messiási alakká emelt Kossuth is aktív szervezkedést folytatott az emigrációban egy újabb szabadságharc előkészítése érdekében. Az 1860–1861. évi „kis forradalom” idején beköszöntött a tömegmozgalmak virágkora. A feszült légkör oldása érdekében kiadott és a birodalom mérsékelt föderalista átalakítását célzó októberi diplomát megelőző pár hónapban gombamód szaporodtak a különböző egyesületek, melyek nyíltan vagy burkoltan, de kiálltak a nemzeti függetlenség mellett.⁴⁶

Az egri legényegylet szervezése során – és Zsendovics révén – sikerült megnyerni fővédnöknek a nemzeti függetlenséggel is szimpatizáló Bartakovics érseket, illetve pártolónak több műhely iparosmesterét.⁴⁷ Ez utóbbiak saját tanoncaikat és segédeiket ösztönözték

⁴⁰ 1857-ben Pozsonyban, a következő években pedig Óbudán, Temesváron, Sopronban és Nagyszombaton került sor együletalapításra. Tóth 1890: 15–17.

⁴¹ Ruschek 1887: 90–91.

⁴² EEL AN Lycae typographia 2507. 107/1860., ill. Kiss 2016: 249.

⁴³ Egri Egyházmegyei Közlöny 1895. december 1. 177–179., 1895. december 16. 185–189.

⁴⁴ Róvó 1910: 8–9.

⁴⁵ Kath. Legényegyleti Olvasótár. Első füzet. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1864.

⁴⁶ Szabad 1967: 94–101.

⁴⁷ Az első megbeszélés Bucher Pál szabócéhmester lakásán zajlott, amelyen részt vettek többek között Balkay Pál asztalosmester, a későbbi *Keresztény Iparoskör* élén hosszú ideig tevékenykedő Balkay Béla apja, valamint az iparos egyesületekben szintén aktív szerepet vállaló Ürményi Antal. Cseh 1861: 2.

a belépésre, aminek köszönhetően az egyesület tagsága hamarosan 150 főre duzzadt. Ez a létszám az 1857-ben összeírt iparúzők több mint 10%-át jelentette.⁴⁸ A mozgalom végül 1860. szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén (a katolikus hagyomány szerint Szűz Mária születésnapján) kezdte meg hivatalosan működését az egri székesegyházban tartott ünnepélyes szentmisével.⁴⁹ Az egyesület alapszabálya szerint az elnöki és az alelnöki tisztséget csak az érsek által kinevezett papi személy tölthette be, így az egri szervezet első elnöke Zsendovics lett, akit hamarosan Lengyel Miklós prépost-kanonok váltott fel, míg az alelnöki funkciót Cseh János nyugalmazott sekrestyeigazgató töltötte be, aki később az egyesület első krónikása is lett. Tóth a következő közel tíz évben az egyesület titkári pozícióját látta el mint a legfőbb szervező.

3. kép: Lengyel Miklós, az egri legényegyesület második elnökének portréja a *Kath. Legényegyesületi Olvasótár* második és egyben utolsó kiadványából. Lengyel pár hónap után váltotta Zsendovics Józsefet a legényegyesület elnöki posztján. Tisztségéről 1869-ben mondott le.⁵⁰

Ebben a minőségében Tóth volt az egyesület tényleges vezetője, szemben a névleges elnöki és alelnöki pozíciót betöltő papi személyekkel. A legényegyesület keretein belül előadásokat tartott, szakmai és szabadidős programokat, iparkiallításokat szervezett, könyvtárat alapított, valamint irodalmi sorozatot is szerkesztett *Kath. Legényegyesületi Olvasótár* címen, mely „oly olvasmány akar lenni, mely által főleg az iparúző ifjúság magának hasznos ismereteket szerezve, szabad óráiban lelket s szívet nemesítő mulatságot találjon”.⁵¹ Később, védnökként továbbra is közreműködött a szervezet életében. A titkári pozíció betöltésének éveiben családjával maga is az egyesület székházában élt.⁵² Huszonhét évvel a legényegyesület megalapítását követően rövid ideig első elnöke volt az *Egri Keresztény Iparoskör*nek, melynek alakuló tagságát a már felnőtt, aktív városi iparos-vállalkozók alkották, akik nem kis mértékben a legényegyesületi tagság első nemzedékéből származtak.⁵³

⁴⁸ Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993. 208.

⁴⁹ Cseh 1862: 12.

⁵⁰ *Kath. Legényegyesületi Olvasótár*. Második füzet. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1866.

⁵¹ Eger 1864. március 10. 79.

⁵² Erre azért is volt szükség, mert az egyesületi székház a városon átutazó vándoriparosoknak szállóként is szolgált. Az itt megszálló vendégeket Tóth látta el. Bujdosóné 1992: 240.

⁵³ Eger 1887. január 4. 2–3.

4. kép: Az Egri Katolikus Legényegylet háza a Csonkamecset téren, az irgalmas rend kórházával átellenben. Napjainkban, átépített formájában ad otthont a Bartakovics Béla Közösségi Háznak és az Egri Kulturális és Művészeti Központnak.⁵⁴

XIII. Leó pápa „e nagy fontosságú intézmény létrehozása, s ez által a magyar polgár-ifjúság körében az igaz vallás-erkölcsiségtől áthatott munkaszeretet, s értelmesség, művelődés terjesztése körül kifejtett érdemeiért végzett szervező munkájáért” 1886-ban a „Jeruzsálemi Szent sír” lovagjává avatta, majd nem sokkal később a „Szent Gergely rend” lovagi keresztjével tüntette ki.⁵⁵ Lovaggá ütésének budapesti ünnepségén fotográfia is született róla a kitüntetéseiével.⁵⁶

Tóth egri működése alatt sikeresen integrálta a helyi iparosközösséget az országos szervezkedésbe, aminek köszönhetően harmincas éveinek végére a nyomdász- és legényegyleti mozgalomnak egyaránt megkerülhetetlen alakja lett.⁵⁷ A nyomdász önképzőegylet megalakításával egy időben ő szerkesztette a *Gutenberg* című első hazai nyomdász szaklapot, majd annak két évfolyamos működése után az ő irányításával állították elő a kezdetben nyomdatechnikai és nyomdatörténeti cikkeket közlő *Typographia* című lapot, mely a hetvenes évektől már kifejezetten a nyomdászok szociális viszonyosságai ellen emelte fel hangját.⁵⁸ Az érseki nyomda személyzetével anyagilag támogatta az 1870 februárjában kitört országos nyomdászsztrájkot,⁵⁹ azonban pár évvel később már határozottan szembehelyezkedett a munkások radikális törekvéseivel.

Az Általános Munkásegylethez – melyet később aztán feloszlattak – tartozó betegsegélyező pénztár helyi fiókjának megalakulása apropóján egy egri szabómester, Szabó

⁵⁴ Szecskó 1992: 18.

⁵⁵ Eger 1886. március 23. 98.; Katholikus Hetilap 1886. április 1. 112.; Eger 1886. július 13. 221–222.

⁵⁶ A képet Kiss István, a pesti legényegylet tiszteletbeli tagja készítette el. Eger 1886. június 15. 191.

⁵⁷ PIL 668. f., 5. ő. e., III. k. 217. Az egri nyomdászok pesti központi egylethez való csatlakozási kérelmét az önképzőegylet 1873. január 7-i választmányi ülésén tárgyalták és hagyták jóvá.

⁵⁸ Szecskó 1982: 163–164.

⁵⁹ 1870 februárjában a másfél évvel korábban meghatározott nyomdászárszabály-rendelet miatt kitört nyomdászsztrájk apropóján „Tóth István és személyzete Egerből, (Waschnak Károly, jelenleg rokkant, Egedy Antal, Novotha János, Nyéky Antal, Mayer János és Szlammer Ágoston) 60 forintot küldtek a sztrájkolók javára”. Novák 1929.

Sándor szerette volna bevonni a sztrájk országos hálózatába az érseki nyomda dolgozóit. Szabó külön találkozót szervezett a pénztárt vezető Irlinger Antal és a nyomdában ügyvezetőként tevékenykedő Tóth István között, melyet Tóth végül visszautasított, miután a Szabótól kapott *Munkás–Heti Krónika* egyik számát alaposabban áttanulmányozta.⁶⁰ Az érseki nyomda dolgozói így nem vettek részt a szervezkedésben és a sztrájkban. Tóth és Szabó konfrontációja később abban is megnyilvánult, hogy a nyolcvanas években a nyomdászok rendszerint visszautasították, hogy anyagilag támogassák az egyre jobban a baloldal felé forduló betegségyező pénztárt.⁶¹

Tóth művezetői működése alatt zajlott a nyomda technikai korszerűsítése és az egri könyvnyomtatás fellendülése is. Elsősorban a Szent István Társulathoz fűződő szoros kapcsolata miatt az egyházmegyén belül gyakran személyesen terjesztette a legfrissebb, többnyire vallásos irodalmat.⁶² Közvetlen, társai iránt szolidáris magatartása miatt kezdetben nagy népszerűségnek örvendett Egerben és az országos mozgalomban is.⁶³ Művezetői kinevezése előtt a Szent István Társulat elnöke, az egyházi körökben nagy befolyással bíró Danielik János is úgy jellemezte Bartakovics Béla érsekhez írt levelében, mint aki „[...] a római kath. hithez buzgó ragaszkodásáról, valamint feddhetetlen jó erkölcséről teszen [tanúbizonyoságot – M. D.] hol tudniillik eddigél alkalmazásban volt, általános jó nevet és elismerést vívott ki magának”.⁶⁴ Másfél évtizeddel később is úgy vélekedtek róla felettesei, mint aki „fáradhatatlan szorgalma, kitűnő szakavatottsága és ügyessége által a nyomda folyamatos virágzását biztosította [...]”, és aki „erkölcsi és politikai tekintetben pedig mindenkor kifogástalan magaviseletű volt”.⁶⁵

Tóth egri művezetői kinevezésének háttérében az állt, hogy még az előző bérlő, Joó János működése alatt a nyomda a csőd szélére került. Az 1856 és 1859 között Joó haszonbérletében lévő nyomda gazdálkodását joggal nevezhetjük szervezetlennek, mivel nem vezettek semmilyen számadást a nyomda által eladott termékekről.⁶⁶ Tóth művezetőként nem sokat tehetett az elhibázott gazdálkodás ellen, és bár szakértelmének köszönhetően továbbra is pozíciójában maradhatott, az érsekség 1863-ban visszavette saját használatba a Szent István Társulattól a nyomdát, mivel az csak tovább szaporította az adósságokat.⁶⁷ A szervezetlenségből adódó nehéz gazdasági helyzet ellenére azonban több új gép került a nyomdába, aminek köszönhetően a gazdálkodást felügyelő prefektusnak kinevezett Lengyel Miklós úgy jellemezte a frissen kinevezett új érseknek, Samassa Józsefnek az 1874-es esztendő, hogy „[...] Bár a múlt év egyike volt azoknak, melyek az üzletekre nyomasztólag s bénítólag hatottak;”⁶⁸ örömmel jelenthetem mégis Excelenciádnak, hogy az egri érseki

⁶⁰ Munkás–Heti Krónika 1876. május 14. 3.

⁶¹ Hitchins 1995: 102., ill. Erényi 1962: 183.

⁶² Eger 1866. január 18. 24.

⁶³ Az egyik tanulóéveit befejező nyomdászt még a saját névnap ünnepségével egybekötött vadászatra is magával vitte. Gutenberg 1867. szeptember 1. 72.

⁶⁴ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 107/1860.

⁶⁵ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 815/1874.

⁶⁶ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 1105/1862.

⁶⁷ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 353/1874.

⁶⁸ Lengyel az 1873-as válságra utal, melynek összetett jellegéről lásd: Kövér 1986, különös tekintettel: 120–

lyc. nyomdának a *legjobb üzletéve* volt s csakis annyiban éreztük a kedvezőtlen viszonyok hatását, amennyiben nem valánk képesek elegendő készpénzszámlát törleszteni, minek következtében a folyó munkák után [...] követelésünk vannak”.⁶⁹

A nyomda szorult anyagi helyzete tehát abból a problémából is fakadt, hogy a megrendelésekből származó jövedelmet a vezetés nem tudta hatékonyan behajtani. A kritikus pillanatokban Tóth István többször is saját pénzével támogatta a nyomdát, és ezen adományok anyagi hátteréről felettesei sosem érdeklődtek.⁷⁰ Még akkor sem, amikor egy 1879-ben Samassa Józsefhez írt levelében magát ajánlotta a nyomda élére. Véleménye szerint „hogy a nyomda ügye [...] rendezhető lehessen, a legnagyobb megtakarítást kell az intézetnél életbe léptetni, az igazgatói állást megszüntetni, minden felesleges költséget mellőzni, lehetőleg olcsó és kevés számú munkaerőt alkalmazni [...]. Hogy az igazgatói teendőknek lelkiismeretesen megfelelni fogok és megfelelni képes vagyok, arról kül- és belföldön 33 éven át szerzett nyomdászati szakismereteim tanuskodnak [sic!], és kezeséget is nyújtok azáltal, hogy saját pénzemet fektetem be. Így remélem, hogy 4-5 év alatt a nyomda pénzügyi állapotát rendbe hozom.”⁷¹ Tóth kinevezésére végül nem került sor, melyhez hozzájárulhatott az is, hogy az egri irgalmas rendi kórházban betegeskedő Kacvinszky László⁷² levelet írt Samassa érseknek, melyben Tóthot azzal gyanúsította, hogy a nyomdából ellopott tárgyakat potom pénzért adja el, és hogy ezeknek a bevételeit egy könyvben vezeti, melyet a híres egri könyvkereskedő, Szolcsányi Gyula üzletében meg is lehet találni. Ráadásul úgy jellemezte Tóthot, mint „egy kiállhatatlan ember, mivéget [sic!] a nyomdának roppant kárt okoz, mert sokan csupán azért nem készíttetik a Líceumi nyomdába nyomtatványait, hogy a vele való találkozásokat kikerülhessék és így akarva vagy nem Kohnhoz kintelenek [sic!] menni”.⁷³ A nyomdából eltűnt tárgyakról a források nem említenek többet, mint ahogy Tóth István anyagi helyzetéről sem, aki felé a nyomda 1880-ra felgyűlt jelentős adósságait elkezdte törleszteni „főleg azon okból, hogy az intézet magát egyik hivatalnokától teljesen függetlenítse”.⁷⁴

134.

⁶⁹ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 4101/1874. Kiemelés – M. D.

⁷⁰ Stephanovszky Sándor ügyvezető Samassa érsekhez írt levele szerint 1878-ban „a Szt. István társulat 8197 ft-val tartozik, míg Tóth István [...] 6500 ft-t fizetett ki saját zsebből az egyes kifizetésekhez. A nyomda mérlege: vagyon: 61015 ft; tartozás: 25189 ft; fennmaradó: 35825 ft.” EEL AN Lycea Tipographia 2507. 3085/1879.

⁷¹ Uo.

⁷² Feltehetően Kacvinszky László szabó, aki még segédként 1874 júliusában lett az egri Általános Ipartársulat békéltető bizottságának tagja. A bizottságnak az volt a feladata, hogy a munkaadók és munkások közötti nézeteltéréseket békés eszközökkel rendezze. Eger 1874. július 2. 213–214. Valószínűleg ezért írta Samassának címzett levelében, hogy „ha Nagyságod szavaimnak hitelt adni nem méltóztatnék, bátorodom a munkások kihallgatását ajánlani. [Ú]gy hiszem hogy azok is fognak sokat tudni.” EEL AN Lycea Tipographia 2507. 7975/1880.

⁷³ Uo. A levél írója Kohn Vilmos (később Kohn Dávid) zsidó nyomdász 1878-ban megnyílt nyomdájára utal. Lásd: Antalóczy 1986: 10.

⁷⁴ A nyomda 13806 forintos összadósságának majdnem a negyedét tette ki a Tóth irányában fennálló, mintegy 2910 forintos összeg. EEL AN Lycea Tipographia 2507. 7975/1880.

Közel negyvenéves szolgálata után Tóth István művezetői karrierje végül 1897-ben ért véget. Samassa érsek egy független jogászt és könyvvizsgálót bízott meg a nyomda pénzügyi helyzetének részletes kivizsgálásával. A vizsgálat nyilvánvalóvá tette, hogy Tóthot felelősség terheli a számadások és fontos adásvételi szerződések eltüntetésében. A szakvélemény szerint a „nyomda jóval több papírt dolgoz fel, mint a mennyi mint kész nyomtatvány elkönnyeltetik s ekként jogos az a következtetés, hogy a nyomda pénztárába nem az összes tényleg eladott nyomtatványok ára folyik be, hanem csak az az összeg, mely az elkönnyelt kevesebb nyomtatványra a kitüntetett készlet és az abból nyilvántartható eladás arányába esik”.⁷⁵ Mindebből kifolyólag Tóth ellen jogtalan haszonszerzés céljából elkövetett hűtlen kezelés és sikkasztás vádjával eljárást lehetett volna indítani. Erre azonban nem került sor. A szakavatott nyomdász és az érsek között bizonyára valamilyen – mérsékeltebb – bizalmi viszony alakulhatott ki az évtizedek folyamán. Ezzel is magyarázható, hogy Tóth 1897 szeptemberében kelt és Samassa érsekhez címzett levelében lemondott nyomdai tisztségéről, de kérte, hogy „a vizsgálat folyama alatt felmerült terhelő körülmények és anyagi követelésektől nagylelkűen eltekinteni méltóztassék”.⁷⁶

A levéltári iratok tükrében értelmet nyer, miért írta Tóth Istvánról és művezetői tevékenységéről az egri baloldali szerveződések egyik első krónikása több mint nyolcvan év távlatából, hogy „az első években még nem tagadta meg munkás múltját. [...] Később azonban megváltozott. A felsőbbbség felé alázatos törleszkedő, a munkásokhoz gőgös, kizsákmányoló lett. Egy évtized múlva már teljhatalommal rendelkezett.”⁷⁷ Kelemen Bertalan 1947-ben folytatásokban megjelent és a szociáldemokrata *Igazság* című lapban közölt visszaemlékezéseiben Tóth művezetői kinevezésével a „kíméletlen tanoncnúzás korszaka kezdődött”, melyben a nyomda dolgozóit nemcsak éjt nappallá téve dolgoztatta, hanem fizikailag és verbálisan is rendszeresen bántalmazta, a női személyzetet pedig „oly jogokat gyakorolt, aminőt Werbőczy a »Tripartitum«-ban csak a pallosjoggal bíró földesuraknak biztosított”.⁷⁸ Kelemen arról is beszámolt, hogy Tóth anyagi helyzete a későbbiekben jelentősen javult, így a Hatvani utcai (ma Deák Ferenc utca) villasoron vásárolt magának ingatlant, mely a második világháborút követően az egri kommunista párt székházaként is funkcionált egy rövid ideig.⁷⁹ Tóth személyének értékelését megnehezíti az a tény is, hogy idős korára Emil nevű fia rendszeresen szembekerült a törvényvel.⁸⁰ Ha hatalmát és tekintélyét képes üzelmei és a Kelemen által megrajzolt zsarnoki jelleme ellenére sikerült is érvényesítenie munkahelyén, addig magánéletében és a helyi munkásmozgalmakban mindez kontraproduktívan hathatott.

⁷⁵ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 4659/1897

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Igazság* 1947. április 23. 3

⁷⁸ Uo. 2–3.

⁷⁹ Uo. 3.

⁸⁰ Lásd pl. Pesti Napló 1901. december 1. 8.

A mozgalom ideológiája

Tóth István ellentmondásos személyisége és botránnyal végződő szakmai karrierje mellett egykori megnyilatkozásai és az általa szerkesztett újságokban közzétett cikkek tartalma is kivívta a baloldali munkásmozgalom ellenszenvét. Tóth és a körülötte szerveződő nyomdászok számára az átalakuló társadalom legnagyobb kihívása az volt, miképp harcolható ki a hagyományos iparúzó csoportok jóléte és őrizhető meg azok vallásos világnézete. A nyomdászok érdekvédelmi szervezkedésével nem az átalakulás minden addigi társadalmi rendet felrúgó voltát akarta igazolni, hanem pont a régi viszonyoknak, a tradicionális értékrend szerint élő, idealizált iparos világ megőrzésének a lehetőségét. Ennek a konzervatív iparos irányzatnak a sajtóban ismertetett ideológiája három fontosabb csomópont köré szerveződött.

Nemzettudat

A szerveződő nyomdászmozgalomnak nem titkolt célja volt, hogy a szakmának magyar nemzeti jelleget adjon. A nyomdák műveltebb, szakképzett dolgozóinak jelentős része –csakúgy, mint a korabeli ipar több területén – ugyanis németajkú volt, akik pont szakképzettségük miatt tolthettek be jobban jövedelmező pozíciókat.⁸¹ Az anyagi különbségek mellett azonban a magyar nyomdászok is elismerték, hogy a szakismeret szempontjából „tagadhatatlan ugyan, hogy a külföldnek sokkal tartozunk [...] de nyomdászatunknak magyarnak kell lenni [...] művészetünknek nemzeti jelleműnek [sic!] kell lenni [...] ha haladni és azon polczot elérni akarjuk, melyen a külföldi művészetet látjuk”.⁸² Ugyanakkor a Tóth által szerkesztett Gutenbergben helyet kapott olyan vélemény is, mely a megoldást nem a nemzetiségi elkülönülésben, hanem egymás „megértésében” látta. A hazai lassalleánus mozgalom első vezetőjének tekinthető Hirsch Lipót a nyomdász önképző egyesület megalakulása során felszólította társait, hogy „hallgassunk népgazdasági, államismeji és mindenekelőtt nyelvtudományi előadásokat! [...] [I]gen, ez legyen fő feladatunk, mert ennek ismeretével leszünk világpolgárok, mert ez leghatalmasabb emeltyűje [sic!] a kozmopolitikus fejlődésnek! Oda igyekezzünk, hogy valahára az iparososztálytól heveskedő fellépése miatt ne féljenek többé, [...] hanem hogy előhaladása, műveltsége és józansága miatt becsülve és szeretetve legyen; hogy az iparososztály [...] önmagát emancipálja és a társadalomnak minden hiú és silány előítéletét [sic!] becsületes, józan bizonyítékok által megsemmisítse.”⁸³

⁸¹ A nyomdákból tevékenykedő németek általában az „accidencia-szedő” szerepét töltötték be, aki az (általában szintén német nyelvű) aprónyomtatványok szedéséért felelt. A magyar vagy szláv anyanyelvű műtársakkal ellentétben, akik könyvek és hírlapok szedésével foglalkoztak, ők a rövidebb terjedelmű nyomtatványok elkészítéséért közel ugyanannyi bért kaptak. Gutenberg 1867. május 1. 38.

⁸² Gutenberg 1866. december 15. 103.

⁸³ Hirsch Lipót emlékiratát a nyomdász önképző kör 1865. október 1-jei alakuló gyűlésén olvasta fel Bendtner József. Gutenberg 1866. június 11. 46.

A 16. századtól kibontakozó „nyomda-kapitalizmus” és az annak nyomán kialakult egységes nemzeti nyelvek kétségkívül hozzájárultak a romantikus nacionalizmus 19. századi fénykorához.⁸⁴ Ugyanakkor a korai és eszmeileg még kiforratlan munkásmozgalomban a nemzeti gondolat még ugyanúgy jelen volt, mint a liberális eszménykép, a művelt kozmopolita világpolgár ideálja, mely forradalmi magatartása helyett szorgalmával és műveltségével igyekszik cáfolni a 19. század derekára hozzátapadó sztereotípiákat.

Vallásos világnézet

Tóth és mütársai a hírlapok, majd napilapok mind szélesebb körű elterjedésével egyre többet, nem ritkán heti hét napot voltak kénytelenek dolgozni.⁸⁵ A hitüket gyakorló keresztény nyomdászok jelentős része így nem tudott eljárni a vasárnapi istentiszteletre. Egy nyomdász mindezt úgy kommentálta, hogy „a nyomdásznak életviszonyaiból eredő sok keserőségeiben különösen [...] a vallás nyújtván reményt, vigaszt”, és követelte, hogy „[f]őnökeink pedig legelső kötelességeiknek ismerjék tanítványaiknak időt engedni templom látogatására”.⁸⁶

Ugyanakkor egy másik cikk szerint a hétköznapi napokban bebizonyosodott, „[...] hogy nyomdásznepecskénk [sic!] majdnem semmi kivétellel vallástalan”.⁸⁷ E vallástalanságot okozó felelősség alól azonban felmentette kollégáit, mondván, hogy „a mütársak nagyobb része [...] szegény szülőtől származik, valóban a nép közül. [...] Ha már nyomdában van a fiú, a szülő nem sokat törődik a gyermekkel mert ez vasárnap sincs otthon, [...] inkább elmegy fris [sic!] levegőt szini [sic!] vagy laptázni [sic!], mint a templomba... Ki veheti ezt rosz [sic!] néven?”⁸⁸

5. kép: A Gutenberg első számának címlapja, rajta Mindszenty Gedeon egyházmegyes pap versével⁸⁹

A vallástalanságban tehát a szülői nevelés hiányát látta a szerző, melynek első számú okaként a szegénységet jelölte meg. Épp ezért a nyomdászok egy része felelőségének

⁸⁴ Anderson 1996: 20–24.

⁸⁵ „A lapszedőnek többnyire le kell mondania az élet örömeiről. A tíz órai munkaidő [...] számára megszűnt, az ő munkaideje inkább [...] határtalan [...]. Reggele, dele és estéje több esetben egészen más mint egyéb emberfiáé”. Gutenberg 1867. augusztus 1. 61–62.

⁸⁶ Gutenberg 1866. december 15. 103–104.

⁸⁷ Gutenberg 1867. május 15. 43.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Gutenberg 1866. január 1. 1.

érezte, hogy a nyomdába fiatalon bekerülő tanoncok és segédek megfelelő példát lássanak idősebb, hasonló sorsú műtársaiktól, mert „ha felszabadul az ifjú [...] megnyílik előtte a világ, az élvezetek csábos serege, s mohón dolgozik, izzad, fárad, hogy vasárnap – nemhogy a templomba mehessen – hanem hogy mulathasson! Hányan gondolnak közülök az Istenre? hányan a hit kötelmeire? ... és ki törhet felettök pálcát? – Senki. [...] És meggondolták-e kedves műtársak, mi a vallástalanság következése? Minden rossz [sic!]: jellemhiány, kishitűség, hideg és rideg lélek.”⁹⁰

A vallástalanság problémája nemcsak az életkori és anyanyelvi különbségek kapcsán jelentkezett, hanem valamennyi felekezet nyomdász tagjánál, bár ezek közül kétségkívül az izraelitákkal volt a legkevésbé elnéző egy szintén Gutenbergben megjelent cikk írója, aki szerint „[...] a zsidó műtársak [...] valódi renegátok, basztardok, mixtum compositumok”⁹¹; a keresztényekkel tartanak ünnepet, míg a sábeszre rá sem gondolnak [...]”⁹² A nyomdász szakmában tapasztalható vallási közönyről pedig úgy gondolták, hogy az „ered [...] a dirib-darab olvasásból, s az [...] folytonos egymérvű foglalkozás által történt elkarhozottság miatt, nemkülönben az önálló gondolkozás kifejtetlensége, [...] melyre nincs elég műveltsége, nincs elég türelme, sőt, mi legtöbb: talán ideje sem; ezen ideátlan zűrzavar aztán egész egyéniségéből vagy tudákos és kiállhatatlan vagy szőrszálhasogató és unalmas, vagy az őrzöngésig excentrikus, vagy végre szóitalan, embergyűlölő egyszóval félszeg embert alkotott”⁹³ A vallástól való eltávolodás elsődleges oka tehát nem más, mint az egykor művészien végzett iparos munka monotonná válása és annak művelőiben emiatt kialakult érzéketlenség, az önművelődés iránti közömbösség, valamint a társadalmi és gazdasági viszonyok általános átalakulása.⁹⁴

Művelődés

A hatvanas években szerveződő mozgalom kapcsán egy Gutenbergben megjelent másik cikk írója a nemzetiségi és vallási különbségekből adódó megosztottság meghaladásáról úgy vélte, hogy a magyar és más etnikumú nyomdászok közötti összekötő anyagot a vallás és a műveltség jelenthetné. Úgy gondolta, „az összetartás által arra lehetne hatni, hogy a nyomdászok lelkileg is műveltekké és így vallásosakká [sic!] váljanak”, mivel „[...] művelt ember, vallás és hit nélkül nem képzelhető”⁹⁵

A műveltség és vallásos hit szoros összefüggését hangsúlyozták, amikor arról írtak, hogy a szegény családból származó gyermekek éppen hiányos műveltségük és az elégtelen oktatási rendszer miatt válnak később vallástalan nyomdásszá: „A gyermekek pár normális iskolákon keresztül úsznak, bemagolják azt úgy ahogy, és amit tanítanak, s

⁹⁰ Gutenberg 1867. május 15. 43.

⁹¹ Jelentése: kotyvalék, keverék.

⁹² Gutenberg, 1867. június 1. 47.

⁹³ Uo. 48.

⁹⁴ Tevékenységüket kifinomult iparművészetnek tekintették, melyet jól példáz a „műtárs” megszólítás, valamint köszönésük is: „Isten áldja művészetünk!”

⁹⁵ Gutenberg, 1867. május 15. 43.

örülnek ha olvasni s kissé írni tanultak. A szülék, ha erről meggyőződtek, nem fizetik tovább az iskolapénzt, s ha maguk olvasni tudnak is, nagyon keveset törődnek a fiú vallásos képzésének mivoltáról, s csak inkább [sic!] azon vannak, hogy a fiú minél előbb valami legyen, mi által egy kis terhet lerázhatnak nyakukról – s kész a betűszedő”.⁹⁶

Mindezek ellenére az önszerveződésben részt vevő nyomdászok úgy gondolták, megvan a lehetőségük a művelődésre, mely oda állíthatja őket „az iparúzó osztály élére [...] hogy méltó példaadás által testvéreinket a valódi szabadságra és műveltségre vezessük [...]”. Így a már említett iparúzó osztály, ha a „művelődés utáni törekvést tanusít [sic!], akkor a valódi, az emberi nemesség állapotába lép [...]”.⁹⁷

Az 1860-as évektől országszerte elkezdett szerveződni egy főként a kézműiparból élő, a középosztály leszakadó csoportjait összefogni kívánó mozgalom, mely kritikusan szemlélte a gazdaság kapitalista átalakulását, ugyanakkor szimpátiával viseltetett a polgári erények és életmód irányába. E mozgalom egyik fő szervezője az Egerben élő és tevékenykedő Tóth István volt, aki konzervatív világnézetét következetesen képviselve sikeresen szervezte az egri iparosokat több fórumon is. Az ő megítélését azonban problémássá teszik művezetőként elkövetett visszaélései, a városi elittel való jó kapcsolata és a későbbi, baloldali munkásmozgalomban kialakult rossz hírneve.

A Tóth közreműködésével szerveződő mozgalom ideológiájára az erős vallásosság volt a legjellemzőbb, mely a korban alapvetőnek számító nemzeti érzülettel társult. Az elmúlt idők iparos világa iránti sóvárgás mellett azonban jelen volt a művelődés fontosságának a hangsúlyozása is. A korban szárnyait bontogató baloldali munkásmozgalommal lényegében csak ezen a ponton mutatott egyetértést.

Hivatkozott források

Kéziratok, (alkalmi) nyomtatványok, statisztikai kiadványok

A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Budapest, 1882.

A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás. Budapest, 1893.

Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.

Ambrus István 1888: *Socialismus.* Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

Cseh János 1861: *Az Egri Kath. Legényegylet ismertetése, melyet ünnepélyes megnyitása alkalmával 1860.-dik év sept. 8-án az egri érseki lyceum dísztermében jelen volt hallgatóság előtt felolvasott Cseh János egyleti alelnök.* Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

⁹⁶ Gutenberg, 1866. június 11. 46

⁹⁷ Uo.

- Cseh János 1862: *Az Egri Kath. Legényegylet működése, 1860.-dik év sept. 8-án tartott ünnepélyes megnyitásától 1861.-ik év végéig*. Érseki Lyceumi Nyomda Eger.
- Érseki Eger város megújított panasza, *Uradalmi ellen okokkal egybe vontan*. Az Egri Földes Uraságok részéről előadva. Eger, 1844.
- Kath. Legényegyleti Olvasótár. Első füzet*. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1864.
- Kath. Legényegyleti Olvasótár. Második füzet*. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger 1866.
- Ketteler, Wilhelm Emmanuel von 1864a: *Munkások kérdése és kereszténység*. Eger.
- Ketteler, Wilhelm Emmanuel von 1864b: *Szabadság, tekintély és Egyház*. Eger.
- Rubinek Gyula (szerk.) 1911: *Magyarországi Gazdaczímtár*. Budapest.
- Tóth István 1890: *Kath. Legényegyleti emlékeim. Kézirat. 1850–1890*. Eger.

Levéltári források

- EEL AN (Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum)*
- Lycea Tipographia 2507 r.sz. Az Egri Érseki Líceumi Nyomda iratai
- MNL HML (Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei levéltára)*
- IX. 1. Az Egri Bodnárceh és Ipartársulat iratai (1703–1928)
- IX. 2. Az Egri Csizmadiaceh és az Egri Magyar Lábbelikészítő Ipartársulat iratai (1710–1949)
- IX. 3. Az Egri Kalaposcéh (Ipartársulat) iratai (1819–1919)
- PIL (Politikatörténeti Intézet Levéltára)*
668. f. A Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egylete iratai

Napi- és hetilapok

- Eger (napilap)* 1864, 1866, 1874, 1881, 1886, 1887
- Egri Egyházmegyei Közlöny* 1895
- Gutenberg* 1866–1867
- Igazság* 1947
- Katholikus Hetilap* 1886.
- Munkás-Heti Krónika* 1876
- Pesti Napló* 1901

Hivatkozott szakirodalom

- Anderson, Benedict 1996: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York.
- Antalóczi Lajos 1986: *Az Egri Nyomda Rt. története 1893–1949*. Heves Megyei Levéltár, Eger.

- Berecz Anita 2019: Családi, rokonsági kapcsolatok Egerben a 19. század második felében. In: Bajnok Dániel (szerk.): *Tanulmányok Dr. Kozári József és Dr. Kriston Pál tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger. 51–64.
- Bodovics Éva Judit 2017: Építő áradat. Városfejlődés az árvíz segítségével Eger és Miskolc példáján keresztül. In: Kenyeres István et al. (szerk.): *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 10–11*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 71–99.
- Bujdosné Papp Györgyi 1992: Az egri katolikus legényegylet története 1860–1990. In: Petercsák Tivadar – Löffler Erzséber (szerk.): *Agria XXVII–XXVIII*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Eger. 235–255.
- Breznay Imre 1926: Az „Egri Kaszinó” alapítása. In: *Uő: Eger múltjából*. Első kötet. Egri Nyomda Részvénytársaság, Eger. 168–179.
- Dóka Klára 1972: *Munkásszerveződések kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*. Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, Budapest.
- Erényi Tibor 1962: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei*. Táncsics, Budapest.
- Gerschenkron, Alexander 1984: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest.
- Heller Ágnes 2005: Mi a modernitás? In: Szegedy-Maszák Mihály et al. (szerk.): *Mindentudás Egyeteme 4*. Kossuth, Budapest. 7–16.
- Hitchins, Keith 1995: Önszegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között. *Esély* 6. évf. (1995), 3. sz. 89–110.
- Jemnitz János – Petó Andrea – Zalai Edvin (szerk.) 1989: *A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek 1889–1912*. Kossuth, Budapest.
- Kiss Péter 2016: *Az egri érseki Líceum történetéből*. Szerzői kiadás, Eger.
- Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2003: *A magyar politikai rendszer*. Osiris, Budapest.
- Kövér György 1986: *1873. Egy krach anatómiája*. Kozmosz, Budapest.
- Kozári József 1982: Adalékok a filoxéra-pusztításának Eger város gazdaságára gyakorolt hatásához. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series* Tomus XVI. 129–140.
- Kriston Pál 1987: Vasútépítések Heves Megyében a dualizmus korában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series* Tomus XVIII/6. 39–54.
- Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XVIII*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, Eger. 85–97.
- Löffler Erzsébet 1984: Adatok a filoxéra egri történetéhez. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XX*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, Eger. 147–164.
- Magyar Néprajz VIII.: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest, 2000.
- Nagy Péter 2016: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*. Napvilág, Budapest.
- Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata 1687–1848*. Heves Megyei Levéltár, Eger.

- Novák László 1929: *A nyomdászat története VI. 1868–1900*. Budapest. URL: <https://mek.oszk.hu/01600/01645/html/06.htm> (utolsó letöltés: 2021. július 5.)
- Novitzky N. László é. n.: *Egyesült erővel. A Magyar könyvnyomdászok ötvenévi szak-szervezeti tevékenységének története*. Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző-Egyesülete, Budapest.
- Politzer Zsigmond 1951: *A magyarországi munkásmozgalom történetéhez*. In: Erényi Tibor (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai I.* Szikra, Budapest. 50–67.
- Romsics Ignác 2011: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest.
- Rostow, Walt Whitman 1990: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, New York.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511625824>
- Rusчек Antal 1887: *A Katholikus Legényegylet magyar földön*. Szent István Társulat, Budapest.
- Róvó Lajos 1910: *Az Egri Katholikus Legényegyesület első ötven éve 1860–1910*. Eger.
- Scruton, Roger 1995: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, Budapest.
- Szabad György 1967: *Forradalom és kiegyezés válaszfútján*. Akadémiai, Budapest.
- Szecsó Károly 1982: A „Gutenberg” az első munkás szaklap Magyarországon (1865–1867). *Magyar Könyvszemle* 98. évf. (1982), 2. sz. 163–169.
- Szecsó Károly 1992: *Az Egri Katolikus Legényegylet története (1860–1951)*. Heves Megyei Levéltár, Eger.
- Szederkényi Nándor 1893: *Heves Vármegye története. IV. kötet*. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, Eger.
- Tamás Gáspár Miklós 1999: Szocializmus, kapitalizmus és modernség. In: *Uó: Törzsi fogalmak II.* Atlantisz, Budapest. 261–284.
- Valuch Tibor 2017: A jelenkori munkástörténet Kelet-Közép-Európában. *Historiográfiai közlések. Múltunk* 62. évf. (2017), 2. sz. 4–24.
- Veres Gábor 2011: A városfejlődés sajátosságai Egerben a 18–19. században. In: *Ihász István – Pintér János (szerk.): Történeti Muzeológiai Szemle 11.* A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve, Budapest. 101–104.
- Verók Attila 2013: Az Érseki Líceumi Nyomda. In: *Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013.* Líceum, Eger.